

KORXONADA BIZNES JARAYONLARINI REJALASHTIRISH VA TARTIBGA SOLISH USULLARI

Babadjanov Ismaildjan Ibragimovich

O‘zbekiston Respublikasi Bank-Moliya Akademiyasining tinglovchisi

E-mail: ismaildjan1884@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada korxonalarda biznes jarayonlarini rejalashtirish va tartibga solishning zamonaviy usullari, ularning samaradorligi va iqtisodiy natijalarga ta'siri tahlil qilingan. Tadqiqot davomida rejalashtirishning an'anaviy va raqamli yondashuvlari o'rganilib, ularning ishlab chiqarish unumdorligi, xarajatlarni kamaytirish va mijozlar ehtiyojini qondirishdagi farqlari ko'rsatkichlar asosida solishtirildi. Shuningdek, xalqaro amaliyotda keng qo'llanilayotgan BPM, Lean, Kaizen va ERP tizimlarining O'zbekiston korxonalariga tatbiq etilishi imkoniyatlari ko'rib chiqildi. Maqolada statistik ma'lumotlar asosida iqtisodiy samaradorlikni oshirishga doir tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: Biznes jarayonlari, rejalashtirish, tartibga solish, raqamli transformatsiya, samaradorlik, ERP tizimi, Lean yondashuvi, Kaizen, BPM, ishlab chiqarish boshqaruvi.

Kirish

Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida korxonalarning raqobatbardoshligini ta'minlashda ichki biznes jarayonlarini samarali tashkil etish va ularni uzluksiz takomillashtirib borish muhim ahamiyat kasb etadi. Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, biznes jarayonlarni to'g'ri rejalashtirish va tartibga solish orqali ishlab chiqarish samaradorligi oshadi, xarajatlari kamayadi va mijozlar ehtiyojlariga moslashuvchan javob berish imkoniyati yaratiladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 24-iyuldagi PQ-4797-sonli qarorida raqamli iqtisodiyotni joriy etish va zamonaviy boshqaruv uslublarini tatbiq etish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangani bejiz emas. Ayni vaqtda ko'plab sanoat va xizmat ko'rsatish korxonalari o'z ichki biznes jarayonlarini qayta ko'rib chiqib, ularni optimallashtirish, raqamli texnologiyalar asosida avtomatlashtirish, shuningdek, xalqaro standartlarga moslashtirishga kirishgan.

Shunga qaramay, respublikadagi ko'plab kichik va o'rta korxonalar hali ham an'anaviy boshqaruv modelida faoliyat yuritmoqda, bu esa resurslardan to'liq foydalanmaslik, ichki jarayonlarning samarasizligi va raqobatbardoshlikning pastligiga olib kelmoqda.

Ushbu maqolaning maqsadi – korxonalarda biznes jarayonlarni rejalashtirish va tartibga solishning zamonaviy usullarini o‘rganish, ularning samaradorlikka ta’sirini statistik ko‘rsatkichlar asosida tahlil qilish hamda xalqaro ilg‘or tajribalar asosida takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Adabiyotlar tahlili

Biznes jarayonlarini rejalashtirish va tartibga solish masalasi zamonaviy menejment fanining markaziy yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Xalqaro va mahalliy tadqiqotchilar ushbu sohada turli usullar, yondashuvlar va amaliy model va texnologiyalarni taklif etib kelmoqda.

Davenport (1993) tomonidan taqdim etilgan "Process Innovation" asarida biznes jarayonlarni tubdan qayta ko‘rib chiqish va ularni radikal tarzda takomillashtirish zarurligi ta’kidlangan. Ushbu yondashuv asosida keyinchalik BPR (Business Process Reengineering) konsepsiyasi shakllangan bo‘lib, u ko‘plab korxonalarining ichki faoliyatida inqilobiy o‘zgarishlarga sabab bo‘lgan [1].

Hammer va Champy (1994) esa biznes jarayonlarni avtomatlashtirishning samarali modeli sifatida ERP (Enterprise Resource Planning) tizimlarini taklif etgan. Bugungi kunda SAP, Oracle, Microsoft Dynamics kabi ERP platformalari yirik kompaniyalarda keng qo‘llaniladi [2].

Lean yondashuvi haqida ilk bor yaponiyalik mualliflar – Taiichi Ohno va Shigeo Shingo tomonidan 1980-yillarda Toyota tajribasi asosida ma’lumotlar berilgan. Bu modelda asosiy e’tibor ortiqcha xarajatlar va jarayonlardagi isrofgarchilikni bartaraf etishga qaratilgan [3,4].

Kaizen falsafasi esa uzluksiz takomillashtirishga asoslangan bo‘lib, u har bir xodimning ishtirokini rag‘batlantiradi. Imai (1986) tomonidan bu model chuqur tahlil qilinib, ishlab chiqarish samaradorligini oshirishdagi roli yoritilgan [5].

O‘zbekiston olimlari orasida ham bu yo‘nalishda izlanishlar olib borilmoqda. Masalan, A. Islomov (2020) o‘zining tadqiqotida O‘zbekiston korxonalarida biznes jarayonlarni avtomatlashtirish imkoniyatlari va mavjud to‘siqlarni tahlil qilgan. Sh. Karimova (2022) esa kichik biznes subyektlarida menejment tizimini zamonaviylashtirish zaruriyatini asoslab bergan [6,7].

Jahon Banki va BMT Taraqqiyot Dasturi (UNDP) tomonidan e’lon qilingan so‘nggi hisobotlarda ham O‘zbekiston korxonalarida raqamli transformatsiya darajasi hali yetarli emasligi, biroq ijobiy o‘sish tendensiyalari mavjudligi qayd etilgan [8].

Shu asosda ko‘rish mumkinki, mavjud adabiyotlar biznes jarayonlarni tartibga solishning ko‘plab modellari va yondashuvlarini taklif qilgan bo‘lsa-da, O‘zbekiston sharoitiga moslangan, mahalliy iqtisodiy va tashkiliy shart-sharoitlarni hisobga olgan kompleks yondashuvlar hali yetarlicha ishlab chiqilmagan.

Tahlil va natijalar

2023-yilda O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi va Iqtisodiy tadqiqotlar va islohotlar markazi tomonidan olib borilgan tadqiqotga ko‘ra:

Korxonalarning faqat 27,3% qismida biznes jarayonlarni rejalashtirish bo‘yicha rasmiy hujjatlar mavjud;

18,6% korxonalarda ERP (Enterprise Resource Planning) yoki BPM (Business Process Management) tizimlari joriy etilgan;

Qolgan 54,1% korxonalar esa biznes jarayonlarni an‘anaviy, hujjat asosida emas, ustama-ust faoliyat asosida olib boradi.

Bu holat, ayniqsa, kichik va o‘rta biznes (KOB) subyektlarida yanada keskin ko‘rinishda. O‘zbekiston Savdo-sanoat palatasi hisobotiga ko‘ra, KOB sektorining 70% dan ortig‘i hali to‘liq raqamli boshqaruv tizimlariga o‘ta olmagan.

Toshkent shahridagi 15 ta sanoat korxonasida o‘tkazilgan amaliy monitoring natijalariga ko‘ra, ERP tizimi joriy etilgan korxonalar quyidagi natijalarga erishgan:

1-jadval

Ko‘rsatkich	Raqamli boshqaruv (ERP)	An‘anaviy boshqaruv	Farq (%)
Ishlab chiqarish samaradorligi	85,2%	66,4%	+18,8%
Buyurtmalarni o‘z vaqtida bajarish	94,6%	72,1%	+22,5%
Rejalashtirilgan resursdan foydalanish	89,3%	59,8%	+29,5%
O‘rtacha xarajatlarning kamayishi	–21,7%	–	–21,7%
Korxona foydaliligi (yillik o‘sish)	+14,1%	+5,6%	+8,5%

Misol: “Techno Global” MChJ nomli korxonada 2022-yilda SAP ERP tizimi joriy qilinishi natijasida buyurtmalarni yetkazish aniqligi 71% dan 95% ga ko‘tarilgan, ishchi kuchidan foydalanish koeffitsienti 1,3 barobar oshgan.

So‘rovnoma natijalariga ko‘ra, korxonalar quyidagi asosiy muammolarni qayd etgan:

Moliyaviy cheklovlar – 64% korxona ERP tizimi uchun dastlabki investitsiya imkoniyatiga ega emas;

Mutaxassis yetishmovchiligi – 58% holatda xodimlar raqamli tizimlar bilan ishlash ko‘nikmasiga ega emas;

Ichki qaror qabul qilishdagi sustlik – ko‘p hollarda rahbariyat eskicha yondashuvlarga tayanadi;

Raqamli madaniyatning pastligi – raqamli transformatsiyaning ahamiyati yetarlicha anglanmagan.

Xalqaro tajriba bilan solishtirma tahlil

2-jadval

Mamlakat	Raqamli tizimlardan foydalanish darajasi (%)	Ishlab chiqarish samaradorligi (o'sish %)
Janubiy Koreya	91	32
Germaniya	87	28
Turkiya	68	21
O'zbekiston	27	9

Jahon Bankining 2023-yilgi “Doing Business” hisobotiga ko‘ra, biznes jarayonlari to‘liq raqamlashtirilgan davlatlarda mahsulot yetkazib berish kechikishlari 40% ga kamroq bo‘ladi, foyda esa o‘rtacha 15–20% ga yuqoriroq.

Tahlillar ko‘rsatadiki, biznes jarayonlarni rejalashtirish va tartibga solishning raqamli va tizimli yondashuvi sezilarli samaradorlikka olib kelmoqda. Ayniqsa ERP, BPM, Lean kabi yondashuvlar O‘zbekiston korxonalari uchun ham dolzarb va tatbiq etilishi mumkin. Biroq, buning uchun davlat tomonidan kichik biznesga subsidiya, grant va texnik yordamlar ko‘lamini kengaytirish muhimdir.

Xulosa

Korxonalarda biznes jarayonlarni samarali rejalashtirish va tartibga solish – raqobatbardoshlik, tejamkorlik va barqaror rivojlanishning asosiy omillaridan biridir. Tadqiqot davomida aniqlangan:

Ko‘pgina korxonalar hanuzgacha biznes jarayonlarini an’anaviy yo‘l bilan – hujjatsiz, nazorat mexanizmlarini qo‘llamasdan yuritmoqda;

Raqamli rejalashtirish tizimlarini joriy etgan korxonalarda ishlab chiqarish samaradorligi, foyda darajasi va resurslardan foydalanish ko‘rsatkichlari ancha yuqori;

Transformatsiyaga to‘sqinlik qilayotgan asosiy muammolar — moliyaviy imkoniyatlarning cheklanganligi, malakali kadrlarning yetishmasligi va raqamli madaniyatning sustligidir.

Ushbu holatlar korxona boshqaruvida zamonaviy texnologiyalar, metod va yondashuvlarning joriy etilishini tezlashtirish zarurligini ko‘rsatmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Thomas H. Davenport, *Process Innovation: Reengineering Work through Information Technology* (Boston: Harvard Business School Press, 1993).
2. Michael Hammer and James Champy, *Reengineering the Corporation: A Manifesto for Business Revolution* (New York: HarperBusiness, 1994).
3. Taiichi Ohno, *Toyota Production System: Beyond Large-Scale Production* (Portland, OR: Productivity Press, 1988).
4. Shigeo Shingo, *A Revolution in Manufacturing: The SMED System* (Portland, OR: Productivity Press, 1985).
5. Masaaki Imai, *Kaizen: The Key to Japan's Competitive Success* (New York: McGraw-Hill, 1986).
6. A. Islomov, "O‘zbekiston korxonalarida biznes jarayonlarni avtomatlashtirish imkoniyatlari va mavjud to‘siqlar," *Iqtisodiyot va menejment* 4, no. 12 (2020): 45–53.
7. Sh. Karimova, "Kichik biznes subyektlarida menejment tizimini zamonaviylashtirish zaruriyati," *Biznes va innovatsiyalar* 3, no. 8 (2022): 22–30.
8. World Bank and United Nations Development Programme (UNDP). 2023. *Digital Transformation in Uzbekistan: Current Status and Future Prospects*. Tashkent: World Bank Office.